

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філологічних наук,
професора Кузьменка Володимира Івановича
про дисертацію Галича Артема Олександровича
«Жанрові модифікації портретного дискурсу в
документалістиці ХХ – початку ХХІ століття»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук зі спеціальності
10.01.01 – українська література

Кілька останніх десятиліть ознаменувалися посиленою увагою як письменників, так і літературознавців до документальної літератури. Цьому сприяло декілька факторів: лібералізація суспільства, повернення в письменство заборонених раніше постатей, потреба у висвітленні особистого погляду на суперечливі події доби. Вивчення документалістики стало ознакою новітніх літературознавчих праць. З'явилась низка наукових студій О. Галича, Г. Мазохи, Н. Видащенко, М. Пангелової, Т. Черкашиної, А. Черниш, присвячених дослідженню біографічної літератури (зокрема, щоденників, письменницького епістолярію, записників тощо), яка «вловила» кон'юнктурне втягування читача в «еру документалістики». Саме конкретний документ, живі свідчення, достовірний опис подій, свідком яких був сам автор, більше інтригує реципієнта, ніж найвдаліша вигадка белетриста. Хоча і в цьому випадку художня література виявилася винахідливою: через запозичення щоденникової та епістолярної форми (парадигматичних, а подекуди і синтагматичних особливостей жанру щоденника та епістолярного жанру) перед нею відкрилася перспектива нової гри із читачем – гри в автентичність.

Актуальність теми дисертації А. О. Галича зумовлена поглибленою увагою сучасного літературознавства до проблем біографістики, серед яких ключовим є

питання родо-жанрової специфіки документалістики. Художню біографію на новітньому етапі літературного розвитку реалізовано в міжродових утвореннях і специфічних жанрових варіаціях, які не отримали необхідного теоретичного обґрунтування.

Отже, актуальність теми дисертації А. О. Галича «зумовлена посиленою увагою новітньої літературознавчої науки до документалістики, органічним складником якої є поглиблений інтерес до засобів відтворення в ній реальних історичних постатей, у тому числі через вивчення особливостей портретування, що дасть можливість мати більш повне уявлення про мемуари, біографію та автобіографію в українській літературі ХХ – поч. ХХІ ст., пролле додаткове світло на замовчувані тривалий час сторінки української історії та культури» (с. 25).

Роботу виконано у відповідності з планом науково-дослідного проекту кафедри теорії літератури та компаративістики ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» в межах держбюджетної теми «Документалістика початку ХХІ століття: проблеми теорії та історії» (державний реєстраційний №0113U0011780). Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол № 4 від 29 листопада 2013 року) та скоординована на засіданні бюро Наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 1 від 12 травня 2015 року).

Робота композиційно струнка, думка, як правило, розвивається логічно. Дисертація складається зі вступу, п'ятих розділів, поділених на підрозділи, висновків до кожного з розділів і загальних висновків та списку використаних джерел, що нараховує 571 позицію. Загальний обсяг дисертації становить 481 сторінку, із них – 406 сторінок основного тексту.

У «Вступі» дотримано основних дисертаційних вимог: окреслено актуальність теми, стисло й вичерпно оглянуто стан вивчення наукової проблеми, винесеної в заголовок роботи, достатньо чітко обґрунтовано предмет, об'єкт, мету, завдання, теоретико-методологічну основу, методи дослідження, новизну і теоретичне й практичне значення роботи.

У першому розділі дисертації – «**Теоретико-методологічні засади вивчення проблем портретування в науковій літературі**» – достатньо переконливо, розлого й достовірно висвітлено різні кути зору вітчизняних і зарубіжних дослідників документальної літератури з проблем портретування в ній, узагальнено теоретичні й літературно-критичні відомості про структуру, семіотику та семантику портрета в документальному тексті.

Зокрема, підрозділ 1.1 «*Документальна література як об'єкт вивчення*» присвячено осмисленню термінології на позначення документалістики. На мій погляд, доцільність такого фрагменту в дисертаційній студії цілком закономірна, оскільки автор висвітлює в ньому дискусійні питання термінологічної генези. Свого часу Рене Декарт закликав уточнювати значення слів, тим самим звільняючи світ від помилкових думок.

У підрозділі 1.2. «*Портрет у літературознавчому дискурсі*» А. О. Галич аргументовано й фахово здійснив рецепцію наукових праць з проблем портретування.

Підрозділ 1.3 «*Логіко-науковий інструмент дослідження*» містить аналіз авторських підходів у вивченні документалістики. Зокрема, увиразнюється застосування комплексу методів (біографічного, типологічного, порівняльно-історичного, герменевтичного, описового та ін.) при тлумаченні документальних текстів, інтерпретації праць вітчизняних і зарубіжних дослідників.

У другому розділі роботи – «**Семіотика та семантика портрета в документальному тексті**» – дослідницька увага зосереджена на

характеристиці портрета як знака та його семантики в документальній літературі.

Розділ містить вісім підрозділів: 2.1 «*Портрет як знак*»; 2.2 «*Деталі портрета*»; 2.3 «*Погляд як спосіб невербальної інформації за допомогою очей*»; 2.4 «*Поза як елемент портретної характеристики*»; 2.5 «*Жест – спосіб невербального спілкування людей: вираз різноманітних емоційних станів*»; 2.6 «*Міміка – додатковий засіб вираження емоцій*»; 2.7 «*Хода як візуальний елемент портретної характеристики*»; 2.8 «*Костюм як соціально значущий складник портрета*».

Загалом матеріал у цьому розділі виписано цікаво, зі знанням справи й аргументовано переконливо.

Третій розділ дослідження – «**Структура портрета в літературі non fiction**» – присвячено аналізу класифікації портретів у мемуарній та біографічній літературі. Він має вісім підрозділів: 3.1. «*Класифікація портретів*»; 3.2 «*Лаконічний портрет як ескізний опис зовнішності*»; 3.3 «*Короткий портрет: між лаконічним і розгорнутим*»; 3.4 «*Розгорнутий портрет як всебічне розкриття зовнішності і внутрішнього світу героя*»; 3.5 «*Автопортрет як власне самопізнання письменника*»; 3.6 «*Парний портрет: типологічні особливості*»; 3.7 «*Колективний портрет як відображення соціуму*» та 3.8 «*Оніричний портрет*».

Полемізуючи з автором-укладачем «Літературознавчої енциклопедії», А. О. Галич слушно обстоює тезу про те, що в основу класифікації портретів у художньому тексті повинні бути покладені зрозумілі й добре аргументовані та апробовані на практиці критерії. Дослідник поділяє концепцію К. Л. Сізової щодо виокремлення таких типів портретів, як концентрований і неконцентрований. Це своєрідна бінарна опозиційна пара, в основі розмежування якої є розташування портрета в тексті.

Однак класифікація К. Л. Сізової стосується художньої літератури, що розвивається за власними естетичними законами. Вони мають чимало

відмінностей від документалістики. Саме тому А. О. Галич робить акцент на різних типах портретів, які письменники використовують у літературі non fiction: на лаконічному, короткому і розгорнутому. Теоретичні роздуми дослідника унаочнюються десятками цікавих і влучних прикладів із української та світової документалістики, які додають реципієнтові чимало естетичної насолоди. Варто згадати в цьому зв'язку хоча б виділений дисертантом лаконічний курйозний портрет (с. 172).

У четвертому розділі дисертаційної студії – **«Специфіка портретування в різних жанрах мемуарної літератури»** – предметом вивчення є своєрідність портретування реальних осіб у творах таких жанрів, як щоденник (4.1 *«Портрет у щоденниковому жанрі: початок – кінець ХХ ст.»*), роман (4.2. *«Портретування в українському мемуарному романі»*), синтетичне жанрове утворення (4.3 *«Портрет у творах синтетичних жанрових форм»*), а також у різножанрових текстах одного автора (4.4 *«Портрет у різножанрових творах одного автора: Р. Іваничук»*), в літературному портреті (4.5 *«Портретування в літературному портреті як мемуарному жанрі»*) і творах, які раніше не друкувалися й зберігаються в архівах (4.6 *«Портрети в мемуарних та біографічних текстах, що зберігаються в архівах: більше суб'єктивності, більше відвертості»*).

На мій погляд, тут бракує ще виокремлення письменницького епістолярію як окремого жанру, в якому реципієнт матиме справу принаймні з портретуванням конкретних адресатів і портретом самого адресанта у взаєморецепції зі своїми співрозмовниками на відстані.

У п'ятому розділі дисертаційної роботи – **«Портрет у художній біографії»** – дослідницька увага зосереджена на аналізі специфіки художньої біографії як виду документально-художньої літератури.

Розділ містить п'ять підрозділів: 5.1. *«Портрет у романі В. Шкляра “Маруся”: шлях від опису зовнішності до розкриття внутрішнього світу»*; 5.2 *«Від портрета до портрета: “Перстень Ганни Барвінок” І. Корсака»*;

5.3 «Портретування в романі Г. Пагутяк “Магнат”: місія двійництва»; 5.4 «“Капелюх Сікорського” В. Даниленка: дихотомія портретів вигаданої героїні та реального героя» та 5.5 «Еволюція зовнішності Тараса Шевченка в романі Є. Єнджеєвича».

Потреба в таких підрозділах зумовлена не лише з'ясуванням теоретичних аспектів художньої біографії як виду документально-художньої літератури, а й дослідженням своєрідності портретування у творах сучасних письменників – як українських, так і польського митця Є. Єнджеєвича (зокрема, висвітлюється специфіка відображення зовнішності Тараса Шевченка в романі «Українські ночі або Родовід генія...»). До речі, заголовок твору польського письменника варто було вказати в назві останнього підрозділу.

Загалом же художній дискурс аналізується в п'ятому розділі, як і в попередніх фрагментах дослідження, досить вправно, у світлі визначеної проблеми з урахуванням сучасних уявлень про специфіку аналізу текстів.

Завершують дослідження розлогі й чіткі «Висновки», в яких стисло викладено основні результати дослідження і окреслено ті теоретичні та історико-літературні проблеми, які можуть стати предметом вивчення у подальших студіях

Отже, рецензована робота заслуговує на високу оцінку, однак, оскільки справжнє творче дослідження неминуче продукує дискусійні вектори та намічає перспективи подальших розробок, остільки в цьому плані дисертація Артема Олександровича Галича не є винятком. Тому окремі положення літературознавчої праці дослідника викликають зауваження дискусійного характеру.

Насамперед історико-літературній роботі Артема Галича бракує використання приватних кореспонденцій письменників, їхніх епістолярних діалогів на відстані зі своїми однодумцями та рідними й близькими

адресатами. Чимало з цих листів є своєрідними автопортретами адресантів і портретуванням їхніх співрозмовників. Оригінали багатьох письменницьких листів зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, в Центральному державному архіві-музеї літератури й мистецтва України та в інших архівах Києва. Ці матеріали сьогодні відкриті для науковців і, безперечно, вони могли б значно збагатити дисертаційну студію.

Варто було залучити також і опублікований письменницький епістолярій. Скажімо, широку пресу має праця канадського літературознавця Ю. Луцького «Листування з Євгеном Сверстюком» (Балтимор; Торонто, 1992), що віддзеркалює не лише особисті переживання й погляди обох авторів на важливі події в культурному житті України, а й портрети обох співрозмовників. Набутком сучасного читача стали «Двісті листів Б. Антоненка-Давидовича» (Мельбурн, 1986), чотири збірники «Листів письменника» Д. Нитченка, у нас же цю скорботно величну серію продовжила Н. Смужаниця, мати відомого правозахисника Валерія Марченка, упорядкувавши книгу «Листи до матері з неволі» (К., 1994). Не зайвою була б книга Л. Зеленської «Ганна Барвінок. Життєпис на основі епістолярної спадщини» (Чернігів, 2001) та деякі інші видання.

До операційного поля аналізу чомусь не потрапили ґрунтовні праці з проблем портретування, що належать російським дослідникам І. Страхову, О. Малетіній, А. Погорельчику, В. Башкєєвій, Н. Штейніковій, Ю. Поповій. На мій погляд, ключові положення наукових студій згаданих дослідників про психологічний портрет, портрет-начерк, портрет-ікону тощо могли б бути корисними при аналізі жанрових модифікацій портретного дискурсу в українській документалістиці ХХ – початку ХХІ ст.

Висловлені зауваження та спостереження є запрошенням до наукової дискусії і загалом не применшують наукової цінності, аргументованості та плідності здобутих дисертантом положень і висновків.

Проблема, яку порушив А. О. Галич, справді значуща, цікава, багатогранна, має важливе значення для історії сучасної української літератури, бо в ній заповнено «білу пляму» – здійснено комплексне дослідження специфіки портретування у творах різних жанрів, простежено складники портретних характеристик, визначено домінантні підходи до створення портретів.

Це фундаментальна праця, у якій узагальнено значний літературознавчий матеріал, що збагатить навчальну лектуру філологів усіх рівнів і стимулюватиме подальшу роботу дослідників української літератури ХХ – початку ХХІ століття.

До заслуг дисертанта належить також удосконалення системної класифікації портретів в українській документалістиці згідно з новітніми досягненнями вітчизняних літературознавців. А. О. Галич також уточнив структуру, семіотику й семантику портрета в різних жанрах мемуарної, біографічної (автобіографічної) літератури, розширив формулювання багатьох теоретичних понять (портрет у документальному творі, концентрований портрет, неконцентрований портрет та ін.).

Варто також підкреслити, що дисертант залучив до аналізу чимало текстів переважно останніх років, які досі ще не були об'єктом наукового осмислення.

Варто підкреслити тотожність змісту автореферату й основних ідей дисертації, а також зауважити, що основні положення роботи відображені в 1 монографії (20,12 а. а.) та в 37 одноосібних наукових статтях, 21 з яких надруковано у фахових українських виданнях, 5 – у закордонних, 11 – в інших виданнях; достатньо апробовані на науково-практичних конференціях різних рівнів.

Вважаю, що робота «Жанрові модифікації портретного дискурсу в документалістиці ХХ – початку ХХІ століття» є самостійним, методологічно й теоретично обґрунтованим, виконаним на належному фаховому рівні, завершеним науковим дослідженням. Дисертація, автореферат і публікації цілком відповідають профілю спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук Д 26.133.03 Київського університету імені Бориса Грінченка, вимогам пп. 9-10 та 12-13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567 (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року, № 656). Отже, Галич Артем Олександрович заслуговує на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент:

Завідувач кафедри романо-германських мов

Національної академії Служби безпеки України

доктор філологічних наук, професор

В. Кузьменко

Підпис В. Кузьменка засвідчую

В. о. вченого секретаря

В. Артемов

